

งานอัฐธาตุ

รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

6-11 พฤษภาคม 2529

พื่อนำชาติด้วยสมองและสองแขน
พื่อสร้างแคว้นธรรมศาสตร์ประกาศศรี
พื่อของชานามระบือชื่อ “ปรีดี”
แต่คนดีเมืองไทยไม่ต้องการ

ฝ่ายประชาสัมพันธ

การจัดงานอัฐธาตุ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กำหนดการ

งานอัฐิธาตุ รัฐบาลอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ระหว่างวันที่ 6-11 พฤษภาคม 2529

วันอังคารที่ 6 พฤษภาคม 2529

- เชิญอัฐิธาตุจากบ้านองโคไน้ ชานเมืองปารีส ประเทศฝรั่งเศส

วันพุธที่ 7 พฤษภาคม 2529

- เวลา 06.50 น. - อัฐิธาตุถึงสนามบินดอนเมือง (เที่ยวบิน TG935)
- เวลา 07.30 น. - เชิญอัฐิธาตุขึ้นรถไปสู่อนุสรณสถานปรีดี พนมยงค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- เวลา 09.30 น. - เชิญอัฐิธาตุประดิษฐานที่เรือนไทยหอประชุม ณ อนุสรณสถานปรีดี พนมยงค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- เวลา 10.30 น. - พระภิกษุ สามเณร วัดพนมยงค์สวดมาติกาบังสุกุล
- เวลา 11.00 น. - เลี้ยงภัตตาหารเพล
 - เปิดให้สาธุชนเคารพอัฐิธาตุ
- เวลา 13.00 น. - ปาฐกถาธรรม โดย เจ้าคุณพรหมคุณาภรณ์ ณ ศาลาการเปรียญ
 - แสดงนิทรรศการ ฉายสไลด์ชีวิตและงานของรัฐบาลอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ณ เรือนไทยพิพิธภัณฑ
- เวลา 19.00 น. - ภาพยนตร์พระเจ้าช้างเผือก

www.pridi-phoonsuk.org

ChangeFusion

OPENBASE.in.th

เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike
v. 4.0 License ผ่านทางสถาบันเนื้อหาที่ขึ้นกับใช้และเผยแพร่ต่อไป โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา ห้ามนำไปใช้เพื่อ
การค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตเดียวกันนี้เมื่อเผยแพร่ที่ดัดแปลง เว้นแต่จะระบุเป็นอย่างอื่น

วันพฤหัสบดีที่ 8 พฤษภาคม 2529

เวลา 10.00 น. - เปิดให้สาธุชนเคารพอัฐิธาตุ และชมนิทรรศการ

เวลา 11.00 น. - เลี้ยงภัตตาหารเพลพระสงฆ์วัดพนมยงค์

เวลา 15.00 น. - อภิปราย

- เสร็จแล้วสวดมนต์เย็น โดยพระสังฆาธิการในจังหวัด
พระนครศรีอยุธยา

เวลา 19.00 น. - มหรสพลลงอัฐิธาตุ

วันศุกร์ที่ 9 พฤษภาคม 2529

เวลา 10.00 น. - พิธีเปิดอนุสรณสถานปรีดี พนมยงค์ โดยสมเด็จพระ
พระสังฆราช

เวลา 11.00 น. - ถวายภัตตาหารเพล และเลี้ยงภัตตาหารเพลพระสงฆ์
วัดพนมยงค์

เวลา 11.30 น. - สมเด็จพระสังฆราชเสด็จนำขบวนเชิญอัฐิธาตุเข้า
กรุงเทพฯ

เวลา 15.00 น. - ขบวนเชิญอัฐิธาตุถึงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เชิญ
ประดิษฐาน ณ หน้าห้องรับรองตึกโดม

- สมเด็จพระสังฆราช ทรงพิจารณาผ่านหาบังสุกุล
ที่อธิการบดีทอดถวายเสร็จแล้วเสด็จกลับ

เวลา 15.00 น. - เปิดให้สาธุชนเคารพอัฐิธาตุ จนปิดงานแต่ละวัน
จนถึงเวลาเชิญอัฐิธาตุไปลอย

วันเสาร์ที่ 10 พฤษภาคม 2529

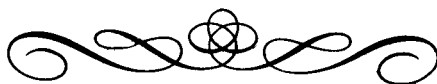
เวลา 16.00 น. - ป่ารุกถาธรรม โดยพระราชวรมุนี ณ บริเวณหน้า
ตึกโดม

วันอาทิตย์ที่ 11 พฤษภาคม 2529

- เวลา 08.30 น. - วางช่อดอกไม้และพวงมาลาอนุสาวรีย์ท่านผู้ประ-
ศาสน์การปรีดี พนมยงค์ ณ บริเวณหน้าตึกโดม
- เวลา 10.00 น. - พระสงฆ์ จำนวน 10 รูป สวดพระพุทธมนต์ ณ
อนุสรณสถานปรีดี พนมยงค์
- เวลา 11.00 น. - เลี้ยงภัตตาหารเพล เสร็จแล้วทอดผ้าป่า มหาบังสุกุล
แล้วอนุโมทนา
- เวลา 11.30 น. - เชิญผู้มาร่วมงานรับประทานอาหารกลางวัน โดย
ชมรม ต.มธก. ออกร้านอาหาร
- เวลา 13.30 น. - เชิญอัฐิธาตุขึ้นรถไปลอยที่อ่าวไทย

วันศุกร์ที่ 9 - วันอาทิตย์ที่ 11 พฤษภาคม 2529

- จัดนิทรรศการ, ฉายภาพสไลด์, แสดงปาฐกถา,
อภิปราย ฉายภาพยนตร์พระเจ้าช้างเผือก

รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

ชีวิตและงาน พ.ศ. 2443-2526*

ชาติภูมิ

ท่านปรีดี เกิดเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2443 ณ บ้านริมคลองเมืองฝางเหนือ ตำบลท่าว่านสุกรี ตรงข้ามกับวัดพนมยงค์ อำเภอกรุงเก่า (อำเภอพระนครศรีอยุธยา) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ท่านเป็นลูกคนที่สองของนายเสียง และนางลูกจันทน์ มีอาชีพชาวนา พี่น้องทั้งหมดมีอยู่ 8 คน เป็นชาย 4 คน เป็นหญิง 4 คน

นามสกุล “พนมยงค์” นั้น ท่านเจ้าคุณวิมลมังคลารักษ์ เจ้าอาวาสวัดศาลาปูน อำเภอกรุงเก่า ขณะนั้นเป็นผู้ตั้งให้ ตามคำขอร้องของนายเสียงผู้เป็นบิดา โดยใช้ชื่อวัด “พนมยงค์” มาเป็นนามสกุล

การศึกษา

ท่านปรีดี เริ่มเรียนหนังสือครั้งแรกเมื่ออายุ 5 ขวบ ที่โรงเรียนบ้านครูแสง ซึ่งเป็นโรงเรียนเชลยศักดิ์ ต่อมาได้ย้ายโรงเรียนอีกหลายแห่ง จนกระทั่งได้เข้าเรียนที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม เมื่อต้นปี พ.ศ. 2460 ขณะนั้นอายุ 17 ปี ใช้เวลาเรียนกฎหมาย 2 ปีเศษ ก็สอบไล่ได้เนติบัณฑิตชั้นปีที่ 1 ในปี พ.ศ. 2462 มีอายุเพียง 19 ปีเท่านั้น นับว่าเป็นเนติบัณฑิตที่มีอายุน้อยที่สุดคนหนึ่งในขณะนั้น จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2463 คัดเลือกได้ทุนนักเรียนหลวงของกระทรวงยุติธรรมไปศึกษาวิชากฎหมายที่ฝรั่งเศส

ท่านปรีดีจบการศึกษาระดับปริญญาตรีทางนิติศาสตร์ ปริญญาโททั้งทางด้านกฎหมายแพ่งและเศรษฐศาสตร์และระดับปริญญาเอก หรือที่เรียกว่า Docteur en droit (Sciences Juridiques) สอบได้ระดับเกียรตินิยมดีมาก จัดได้ว่าเป็นคนไทยคนแรกที่สอบได้ปริญญาเอก

โดยกลุ่มวิจัยประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ตัดทอนแก้ไขโดยคณะอนุกรรมการประชาสัมพันธ์งานอัฐิตาฯ)

ของรัฐ (Docteur D' Etat) นอกจากนี้ท่านยังสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นสูงในทางเศรษฐกิจ

ระหว่างที่ศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศสนั้นกลุ่มนักเรียนไทยในยุโรปได้รวมตัวกันก่อตั้งสมาคมนักเรียนไทยภาคพื้นยุโรป (ยกเว้นอังกฤษ) ขึ้นโดยใช้ชื่อว่าสมาคมยูเคราสมาคม ท่านปรีดีได้ดำรงตำแหน่งนายกสมาคมใน พ.ศ. 2468 สมาคมนีกล่าว่าได้ว่าเป็นแหล่งสำคัญของการรวบรวมแนวความคิดของผู้นำรุ่นใหม่อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2469 ได้มีการประชุมกลุ่มผู้ก่อการ 2475 ขึ้นเป็นครั้งแรกที่บ้านเลขที่ 9 Rue du Sommerard ณ กรุงปารีส

ชีวิตการทำงาน

เมื่อกลับมาถึงกรุงเทพฯ ท่านได้รับตำแหน่งผู้พิพากษาชั้น 6 กระทรวงยุติธรรมได้ทำการฝึกหัดเป็นผู้พิพากษาศาลฎีกา และต่อมาได้รับตำแหน่งเป็นผู้ช่วยเลขานุการกรมร่างกฎหมายเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2470

ต่อมาได้รับพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์เป็นรองอำมาตย์เอก หลวงประดิษฐมนูธรรม เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2471 และได้รับการเลื่อนยศเป็นอำมาตย์ตรีในปีต่อมา

ในช่วงที่รับราชการในกระทรวงยุติธรรมนี้ ท่านปรีดีได้รวบรวมกฎหมายไทย ตั้งแต่แรกจนถึงปัจจุบัน ซึ่งอยู่ในสภาพกระจัดกระจายให้มารวมเป็นเล่มเดียว ใช้ชื่อว่า “ประชุมกฎหมายไทย” หนังสือเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์ที่โรงพิมพ์นิติสาส์นซึ่งเป็นโรงพิมพ์ส่วนตัวของท่านเอง

นอกจากงานที่กรมร่างกฎหมายแล้ว ท่านยังเป็นอาจารย์ผู้บรรยายที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมอีกด้วย โดยเริ่มสอนเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2470 ในชั้นแรกได้สอนวิชากฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 ว่าด้วยลักษณะหุ้นส่วนบริษัทและสมาคม ต่อมาได้สอนวิชา

กฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดีบุคคลอีกด้วย ลูกศิษย์ของท่าน ในช่วงดังกล่าวนี้ได้แก่ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ นายจิตติ ตังศะภักดิ์ นายติเรก ชัยนาม นายเสริม วินิจฉัยกุล นายเสวต เปี่ยมพงศ์สานต์ นายไพโรจน์ ชัยนาม นายจินดา ชัยรัตน์ นายโชติ สุวรรณโพธิ์ศรี และ นายศิริ สันตะบุตร

ใน พ.ศ. 2474 โรงเรียนกฎหมายได้เปลี่ยนหลักสูตรการสอน มีการเพิ่มเติมวิชาใหม่ ๆ เข้าไปในหลักสูตร เช่น วิชากฎหมายปกครอง ซึ่งมีขึ้นเป็นครั้งแรก และท่านปรีดีเป็นผู้บรรยายวิชาดังกล่าว ลูกศิษย์ของท่านในช่วงนี้ ได้แก่ นายทองเปลว ชลภูมิ นายยวต เลิศฤทธิ์ นายประยูร กาญจนดุล นายชัย เรืองศิลป์ นายฟอง สิทธิธรรม นายมัลลย์ หุวะนันท์ เป็นต้น

ท่านปรีดีกับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

ภายหลังการเปลี่ยนระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ท่านปรีดีได้เสนอร่างพระราชบัญญัติ จัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พุทธศักราช 2476 ต่อสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 8 ก.พ. 2476 สภาผู้แทนราษฎรได้ผ่าน ร่างพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าว

เมื่อพิจารณาถึงคำกราบบังคมทูลของท่านปรีดีในฐานะผู้ประศาสน์ การมหาวิทยาลัยต่อสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ผู้สำเร็จราชการ แทนพระองค์ในวันเปิดมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2477 ก็จะเห็นได้ชัดถึงจุดมุ่งหมายของการตั้ง มหาวิทยาลัยแห่งนี้ที่ว่า

“การตั้งสถานศึกษา ตามลักษณะของมหาวิทยาลัยย่อมเป็น เครื่องพิสูจน์ และเป็นปัจจัยในการแสดงความก้าวหน้าของประเทศ ประชาชนชาวสยามจะเจริญในอารยธรรมได้ก็โดยอาศัยการศึกษา อันดีตั้งแต่ชั้นต่ำตลอดถึงการศึกษาชั้นสูงเพราะฉะนั้นในการที่จะ อำนาจความประสงค์และประโยชน์ของราษฎรในสมัยนี้ จึงจำต้องมี สถานการศึกษาให้ครบบริบูรณ์ทุกชั้น มหาวิทยาลัยย่อมอุปมาประดุจ

บ่อนำบำบัดความกระหายของราษฎรผู้สมัครแสวงหาความรู้อันเป็นสิทธิ และโอกาสที่เขาควรได้ตามหลักแห่งเสรีภาพในการศึกษารัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรเห็นความจำเป็นในข้อนี้ จึงได้ตราพระราชบัญญัติจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้น”

ท่านปรีดีเป็นผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย เป็นผู้วางหลักสูตร การศึกษาของมหาวิทยาลัย จัดหาบุคลากรสถานที่ ผู้บรรยาย เป็นผู้ให้ ความคิดเกี่ยวกับสัญลักษณ์ของมหาวิทยาลัย

หลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในระยะเริ่มแรกเป็นวิชาที่เกี่ยวข้องด้วยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ที่สำคัญ ๆ คือกฎหมาย รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และการทูต ซึ่งจะ แบ่งการสอนในมหาวิทยาลัยออกเป็น 3 ระดับ คือ ปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก รวมถึงการศึกษาในระดับเตรียมปริญญา ที่เรียกว่า เตรียม ม.ธ.ก. รวมทั้งจัดการศึกษาในระดับประกาศนียบัตร คือ หลักสูตร การศึกษาวิชาการบัญชี

เมื่อมีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้น นั้น ท่านไม่ได้ทำหน้าที่ผู้บรรยายวิชากฎหมาย แต่ได้ทำหน้าที่ทางด้าน บริหารมหาวิทยาลัยเป็นผู้ประศาสน์การมาจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2495 ตำแหน่งนี้ได้ถูกยกเลิกโดยคำแนะนำของรัฐบาลจอมพลป. และได้ มีตำแหน่งอธิการบดีแทนซึ่งจอมพล ป. เป็นอธิการบดีคนแรก ตลอด ระยะเวลาที่เป็นผู้ประศาสน์การท่านดำรงตำแหน่งอุปนายกของ “คณะกรรมการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง” ซึ่งกรรมการชุดนี้ ทำหน้าที่พิจารณานโยบายของมหาวิทยาลัยรวมถึงกำหนดระเบียบ ข้อบังคับต่าง ๆ การผลิตตำรา ฯลฯ ดังนั้นท่านจึงมีความใกล้ชิดกับ มหาวิทยาลัยแห่งนี้อย่างมาก

ชีวิตทางการเมือง

ในการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตย เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ท่านปรีดีเป็นผู้นำฝ่ายพลเรือนร่วมกับคณะราษฎรทำการยึดอำนาจเปลี่ยนมูลฐานระบอบการปกครอง ท่าน

ปรีดีเป็นผู้ร่างแถลงการณ์ และร่างธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เป็นหนึ่งในเจ็ดคนของคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 เป็นหนึ่งในสมาชิกผู้แทนราษฎรชั่วคราวในจำนวน 70 คน

การจัดตั้งรัฐบาลภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญชุดแรก (28 มิ.ย. 2475-10 ธ.ค. 2475) ประกอบด้วยคณะกรรมการราษฎร (คณะรัฐมนตรี) 15 คน ในจำนวนนี้ท่านปรีดีได้ร่วมเป็นกรรมการด้วย

ท่านได้รับมอบหมายจากคณะกรรมการราษฎรให้เป็นผู้ร่างหลักการเศรษฐกิจประจำชาติ “เค้าโครงเศรษฐกิจ” และได้เสนอต่อคณะกรรมการราษฎรในวันที่ 12 มีนาคม 2475 (พ.ศ. 2476 ตามปฏิทินใหม่) หลักการสำคัญของ “เค้าโครงเศรษฐกิจ” ได้แก่การที่รัฐบาลเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจเสียเองเป็นส่วนใหญ่ ทั้งในด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมให้ราษฎรทุกคน (ยกเว้นในกรณีต่าง ๆ ที่ปรากฏในร่าง พ.ร.บ.) เป็น “ข้าราชการ” หรือลูกจ้างของรัฐบาล ให้รัฐบาลประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร ให้รัฐบาลเป็นผู้วางแผนการพัฒนาประเทศหลังจากที่ได้มีการเสนอ “เค้าโครงเศรษฐกิจ” พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ทรงมีข้อวินิจฉัยว่า เป็นแนวความคิดที่ลอกเลียนแบบ “บอลเชวิค” ของโซเวียต

ในที่สุดท่านจำต้องเดินทางออกไปประเทศฝรั่งเศสอีกครั้งตามคำขอร้องของรัฐบาลในวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2476 โดยรัฐบาลเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายให้ตลอดระยะเวลาที่ออกไปนอกประเทศ โดยให้ปีละ 1,000 ปอนด์

หลังจากนั้นได้เกิดการรัฐประหารซึ่งนำโดย พ.อ.พระยาพหลฯ ท่านปรีดี ได้เดินทางกลับมาประเทศสยาม และได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นพิสูจน์แนวความคิดและการกระทำของท่านซึ่งคณะกรรมการมีมติเอกฉันท์ว่า “หลวงประดิษฐไพฑิธย์ไม่มีมลทินเป็นคอมมิวนิสต์ดังที่ถูกกล่าวหา” ท่านปรีดีได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2476 (2477 ตามปฏิทินใหม่) และเป็นติดต่อกัน 2 สมัย จนกระทั่งมีการปรับปรุงคณะรัฐบาล

เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2478 ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในขณะที่สถานการณ์ทางการเมืองของโลกกำลังเข้าสู่สภาวะตึงเครียดที่จะเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ในช่วงนี้เองที่ท่านได้พยายามเจรจากับชาติมหาอำนาจตะวันตกเพื่อแก้ไขสนธิสัญญาที่ประเทศเสียเปรียบ โดยเฉพาะในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตจนเป็นผลสำเร็จ (ซึ่งสัญญาไม่เสมอภาคที่สยามทำกับประเทศต่าง ๆ เหล่านี้ได้กระทำมาตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา) ในการตั้งรัฐบาลชุดใหม่เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2481 โดยมี พ.อ.หลวงพิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ท่านปรีดีได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง

ในช่วงที่เกิดสงครามอินโดจีนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2483 สถานการณ์ภายในประเทศมีความสับสนมาก เนื่องจากรัฐบาลสนับสนุนให้ประชาชนเดินขบวนเรียกร้องดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงจากฝรั่งเศส ท่านปรีดีกลับมีแนวนโยบายที่เรียกร้องให้มีการใช้สันติวิธีโดยการเจรจาทางการทูตแทนการทำสงคราม

ในปลายปี พ.ศ. 2484 ญี่ปุ่นยatraทัพผ่านไทยไปยังพม่าและสิงคโปร์และรัฐบาลไทยประกาศเป็นพันธมิตรทางทหารกับญี่ปุ่น และได้ประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษในต้นปี พ.ศ. 2485 นโยบายเข้าร่วมสงครามดังกล่าวขัดแย้งกับแนวทางของท่านปรีดี ดังนั้นหลังจากประกาศสงครามเพียง 9 วัน ท่านก็ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งมีผลให้ท่านพ้นไปจากตำแหน่งทางการเมือง

ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการนั้น ท่านปรีดีได้ก่อตั้งขบวนการเสรีไทยขึ้นภายในประเทศซึ่งภายหลังได้ร่วมมือกับขบวนการเสรีไทยที่ก่อตั้งขึ้นก่อนหน้านั้นในสหรัฐอเมริกา และอังกฤษ โดยท่านได้ใช้รหัสว่า “รูธ” (Ruth) ในการติดต่อกับขบวนการเสรีไทย ความสำคัญของขบวนการเสรีไทยอยู่ที่เมื่อสิ้นสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยไม่ได้ถูกปรับให้เป็นประเทศผู้แพ้สงคราม ซึ่งทำให้

ประเทศไทยรอดพ้นจากการตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของประเทศมหาอำนาจไปได้

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2488 ท่านได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็น รัฐบุรุษอาวุโส เพื่อเป็นการยกย่องและตอบแทนคุณความดีของท่านปรีดี และได้รับพระราชทานตราพรีตน์ราชวราภรณ์ซึ่งเป็นตราสูงสุดที่บุคคลธรรมดาได้รับเพียงไม่กี่ท่าน

24 มีนาคม พ.ศ. 2489 ท่านปรีดีได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีท่ามกลางวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจหลังสงครามโลกโดยเฉพาะปัญหาภาวะเงินเฟ้อ เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2489 คณะรัฐบาลชุดนี้จึงหมดวาระลง เนื่องจากมีการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ท่านปรีดีก็ได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าคณะรัฐบาลอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2489 แต่ยังไม่ทันจะมีการประกาศแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ ในวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 ก็ได้เกิดกรณีสวรรคตขึ้น ท่านปรีดีจึงได้กราบบังคมทูลลาออก และได้รับแต่งตั้งให้กลับมาเป็นนายกฯ อีกครั้ง ในวันที่ 13 มิถุนายน ปีเดียวกันและดำรงตำแหน่งอยู่เพียง 2 เดือน ก็ลาออกอีกครั้งหนึ่ง

วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 เกิดการรัฐประหาร ท่านปรีดีจึงได้ลี้ภัยไปพำนักยังสิงคโปร์ โดยได้รับความช่วยเหลือจากทั้งสถานทูตอังกฤษและสหรัฐอเมริกา พอถึงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2492 ท่านปรีดีจึงได้ลอบกลับเข้ามา ท่ามกลางสถานการณ์ที่กลุ่มทหารเรือและผู้รักประชาธิปไตยต้องการที่จะยึดอำนาจคืนจากคณะรัฐประหาร 2490 หรือที่เรียกกันว่า “กบฏวังหลวง” ความพยายามครั้งนี้ล้มเหลว ท่านปรีดีเดินทางออกจากประเทศไทยไปยังสิงคโปร์ เพื่อจะไปสู่สหรัฐอเมริกา แต่โดยเหตุที่มีปัญหาเกี่ยวกับหนังสือเดินทางท่านจึงต้องเดินทางไปยังประเทศจีนซึ่งขณะนั้นยังอยู่ภายใต้รัฐบาลก๊กมินตั๋งแทนต่อเมื่อ พ.ศ. 2513 จึงได้เดินทางต่อไปยังกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส และได้พำนักอยู่ที่นั่นตลอดมา

วันพฤหัสบดีที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2526 เวลาประมาณเที่ยงวัน